

Benczes István¹

A Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola Világgazdasági alprogramja helyzetéről

Trautmann László: Egy pár szóval tudnád jellemezni saját doktori programotokat? Mi a célja a doktori programnak, a végzettek jellemzően hol helyezkednek el, hányan vannak a programban (esetleg a doktorjelölti és az ösztöndíjas hallgatók aránya), illetve bármi, amit a doktori iskola teljesítményének tartotok!

Benczes István: A Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola közel negyedszázada működik. A Szentés Tamás alapította iskola az országban az egyetlen, amely kifejezetten a nemzetközi kapcsolatok területén ad lehetőséget az elmélyülésre. Célja a felsőoktatásban, de a tudományos kutatásban is, mostanra olyannyira megszokottá vált departmentalizáció meghaladása. Az iskola hallgatói így a nemzetközi (és világ-) gazdaságtan, a nemzetközi politika-elmélet, a nemzetközi kapcsolatok elméletei, valamint a nemzetközi jog kérdéseibe is betekintést nyernek, és doktori disszertációjuk elkészítésekor is igyekeznek olyan kutatási kérdéseket megfogalmazni, amelyek rendre túllépnek egy-egy szűken vett tudományterület határain. Ehhez kapcsolódóan az alkalmazott módszerekben is a sokszínűség dominál iskolánkban.

Az ugyanakkor már a hazai szabályozás sajátosságait mutatja, hogy bár multidiszciplináris iskola vagyunk, végzettséget ilyen névvel nem szerezhettek a hallgatók. Doktori fokozatot vagy közgazdaságtudományban vagy politikatudományban szerezhettek sikeres védés után doktoranduszaink. Ennek megfelelően jelenleg két alprogramban fut a képzés: a „világgazdasági”, illetve a „nemzetközi- és biztonságpolitikai tanulmányok” alprogramokban. Mindkét alprogram rendkívül népszerű, évente 15-20 hallgató csatlakozik a teljes programhoz (nagyjából fele-fele arányban), közülük általában hatan ösztöndíjasként. Évente legalább 7-8 fő sikeresen védi meg disszertációját. Nem igazán köztudott, pedig tény, hogy közgazdaságtudományban minden hatodik PhD-fokozatot a mi iskolánkban szerzik a hallgatók Magyarországon.

¹ A cikk megjelent: Trautmann László. 2017. A Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola Világgazdasági alprogramja és a Gazdálkodástudományi Doktori Iskola helyzetéről – Interjú Benczes Istvánnal. *Közgazdaság*, 12(1): 21-29. (Részlet.)

A multidiszciplináris jellegnek megfelelően rendkívül sokféle területen találnak munkát végzett hallgatóink. Közülük többen is a felsőoktatásban vagy kutatóintézeteknél maradnak. A BCE mindhárom karán dolgoznak végzettjeink, illetve az MTA különféle intézeteiben is sokan találnak munkát. Az MTA Világgazdasági Kutatóintézete különösen fogékonyak mutatkozik az itt végzettek leszerződtetésére. Nem emlékszem olyan évre, hogy legalább egyvalaki ne tudott volna hosszabb-rövidebb időre bekapcsolódni az intézet munkájába.

De jellemző az államigazgatásban, illetve a nemzetközi szervezetekben való elhelyezkedés is. Utóbbiak közül kiemelendők az EU különféle intézményei, vagy az ENSZ szakosított intézetei, valamint NGO-k, különösen a fejlesztéspolitikai területén.

TL: Régóta hangoztatott összefüggés, hogy a Bologna folyamatnak most már a továbbképzésre és a doktori képzésre kell koncentrálnia, annak erősítése a következő szakasz. Látod ezt az erősödést a hazai folyamatokban? Ha igen, akkor miben van előrelépés (anyagi lehetőségek, doktoranduszok száma, védések száma, magasabb kutatói teljesítmény, stb.)?

BI: Meggyőződésem, hogy Magyarországon az ún. bolognai folyamatként előállott három ciklusú képzés még mindig nagyon távol van attól, amivé ideális esetben válhatna. A főként angolszász felsőoktatási rendszerekben szerzett tapasztalataim egyértelműen azt mutatják, hogy a megvalósított magyar modellnek nem sok köze van ahhoz, amit akár a britek, akár az amerikaiak (vagy az ausztrálok) művelnek. Főként intézményi és egzisztenciális okokból az alapszakok rendkívül fesztett tantervvel működnek és érthetetlenül szűkre szabott diszciplináris keretek közé szorítják a felsőfokú képzésre jelentkező fiatalokat. Az USA-ban ennek éppen az ellenkezőjét tapasztaltam; ott a bachelor éveket arra használják a hallgatók, hogy a szó legjobb értelmében kitaláljuk önmagukat. Egyszerre több területről is felvehetnek kurzusokat. Sőt, még az sem előírás a diploma megszerzéséhez, hogy egyáltalán valamely konkrét tudományterület mellett elköteleződjön a hallgató. És persze ennek a fordítottja is igaz. Minden további nélkül lehetőség van arra, hogy egy hallgató több szakot is abszolváljon. Még mielőtt azzal intenénk le ezt a rendszert, hogy dehát akkor ez erőforrás-pazarló, gondoljunk arra is, hogy az angolszász rendszerekben a tandíj fizetése természetes. Így a hallgatóknak folyamatosan mérlegelniük kell döntéseik következményeit. Az Indiana Egyetemen tartott fogadóóráimon nem egy alkalommal azzal a kérdéssel kerestek fel hallgatók, hogy a kurzusom abszolválásával mennyivel nőhet személyes (dollárban is kifejezhető) értékük a munkaerőpiacon.

Míg az alapképzésre a feszítettség és a leszűkítés a jellemző, addig a mesterképzés esetében azt érzékelni, hogy nem igazán vannak meg a fókuszok. Gyakori probléma, hogy az alapszintű oktatást ismétljük meg (valamivel) magasabb szinten. Ez az első évben még csak indokolható volna azzal, hogy a szigorúan megszabott tantervek ellenére nagyon eltérő tudásanyaggal érkeznék hozzánk a hallgatók, ezért az első év gyakorlatilag szintre hozással telik, de a második évre már nem szabadna e tételnek igaznak lennie. Tartok tőle, hogy komoly adósságaink vannak e téren. Nem véletlen, hogy a BCE igazán az alapképzésben ad világszinten is versenyképes tudást. Ahogy az sem véletlen, hogy a legtehetségesebb alapszakos hallgatóinkra sajnos egyre inkább jellemző, hogy nem nálunk, hanem Béctől Kaliforniáig keresnek maguknak mester és doktori képzéseket.

Mindezt természetesen a doktori képzés is megszenvedi. Ha valóban a háromciklusú képzési modellt már régóta használó angolszász rendszerektől tanultunk volna, akkor például a mesterképzés keretein belül intézményesítetten lehetne a legjobbakat felkészíteni a doktori képzésre. Ennek azonban Magyarországon még csak a feltételei sincsenek kidolgozva jelenleg. Miközben – öröklött megszokásként – természetesnek vesszük, hogy hallgatóink az alapképzés után mesterszakon folytatják tanulmányaikat (így lesz újra öt éves a képzés...), addig ugyanezt a folyamatosságot a mester- és doktori képzések között nem feltételezzük. Holott a mesterképzés második éve nagyon is megfelelő helye volna egyfajta előképzésnek. A második évben az évfolyam egyik részét már kifejezetten a munkaerőpiacra kellene felkészíteni, míg másik (nyilván kisebb) részét pedig a tudományos, oktatói és kutatói pályára.

De azt sem tartom ördögötől valónak, ha mi is meghonosítjuk a világban jól ismert, jól bevált és teljességgel bologna kompatibilis *master of research* programokat. Nem győzőm ezért hangsúlyozni, hogy addig nem lesz érdemi előrelépés a doktori képzésben sem, ameddig a mester-szint anomáliáit nem kezeltük.

TL: Hogy látod, mi a fő kitörési pont a doktori iskolákban, melyik az a terület, amelyben jelentős előrelépést kellene elérni a következő években a magasabb teljesítményhez? Ennek a kérdésnek két része van: egy szűkebben vett adminisztratív (órák száma, kutatási feltételek biztosítása, stb.) és egy szakmai, azaz, hogy a doktori iskola szakmai irányultsága tekintetében kell-e víziót megfogalmazni, és ha igen, akkor mi lenne az?

BI: A BCE Nemzetközi Kapcsolatok doktori programja annyiban mindenképpen sajátos helyzetben van, hogy egyedülként látja el az országban e terület gondozását. Ez egyfelől azzal jár,

hogy nincsenek hazai versenytársai és nem is tanulhatunk egymástól, nem alakítható ki egyfajta hazai legjobb gyakorlat sem. Másfelől azonban lehetőséget kapunk arra, hogy régiós társainkhoz viszonyítsuk magunkat, velük versenyezzünk, velük mérjük össze teljesítményünket. A tény, hogy immár második éve angolul folyik a képzés, ezt alá is húzza. Az elmúlt egy esztendőben nagyon intenzív munka folyt iskolánkban azzal a céllal, hogy újrapozicionáljuk magunkat. Ennek keretében azt próbáltuk beazonosítani, hogy mik az erősségeink és mely területeken volna érdemes – más, eredményesebb iskolák tapasztalatait felhasználva – fejlődnünk. Az átalás természetesen nem nélkülözi a vitákat, konfliktusokat sem, de ez így van jól. Amivel viszont nehezen tudok mit kezdeni, az az érdektelenség, ami sajnos tetten érhető a mi egyetemünkön is. Itt volna hová fejlődni.. De szerencsére azt is tapasztalom, hogy bőven akadnak olyan kollégák (nem szükségszerűen csak fiatalokra gondolok), akik szívesen, önszántukból részt vennének ebben az újratervezési folyamatban, csak sajnos nem mindig jutnak szóhoz. A változtatásokat egyébként folyamatosan vezetjük át a képzési tervünkbe is. Nagyon remélem, hogy a 2017. szeptemberében induló csapat már egy nemzetközi mércével mérve is magas színvonalú képzésben vehet majd részt.

De hogy konkrétan a kérdésre is válaszoljak. Mint az nyilván a felsőoktatásban dolgozók számára ismert, 2016. szeptemberétől új rendszerben szerveződik a hazai doktori képzés. 2015. december 1-jén az Országgyűlés több ponton módosította a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény doktori képzésre vonatkozó részeit. A képzési idő nyolc félévre módosult: az első négy félév ún. „képzési és kutatási” szakasz, míg a második négy féléves időszak az ún. „kutatási és disszertációs” szakasz. A törvényalkotó szándéka az volt, hogy ösztönözze a rövid időn belüli sikeres védéseket. Ehhez pedig a korábbi 2, de inkább 3 éves tanulmányi szakasz, majd azt követően nem ritkán 5–8 éves disszertációírási szakasz helyett egy sokkal intenzívebb, a kutatást és disszertációírást a fókuszba állító képzési struktúra kialakítását látta szükségesnek.

Általánosságban azt lehet mondani, hogy ez jó irány. De ha a megvalósíthatóságra gondolunk, akkor már kétségeim vannak. Valószínűleg nem is véletlen, hogy komolyan vehető háttér tanulmányok e témában nem születtek. (Megjegyzem, ilyen irányú szakmai konzultációkról sem hallottam.) De mi is a kritikám lényege? A fenntartó láthatóan olyan új szabályozást sürgetett, ami – nem feltétlenül tudatos tervezés eredményeként – ötvözi a kontinentális európai és az észak-amerikai doktori képzési rendszereket. Azt várja el, hogy a hallgatók négy, de maximum öt esztendő alatt megvédjék disszertációjukat (mint Európában), de mindezt nagyon intenzív, az eddigi 180 kreditnél lényegesen magasabb, 240 kreditet előíró tanulmányi-kutatási szakasszal egybekötve (ez inkább az észak-amerikai modellre hasonlít). Nyugat-Európában

már a mesterévek alatt elsajátítják a kutatáshoz szükséges alapokat a reménybeli doktoranduszok. Németországban például a doktori képzés ún. tanulmányi szakasza nem ismétléssel, szintre hozással telik, hanem a kutatómódszertan elsajátításával. A mi területünkön egyáltalán nem ritka, hogy olyan minőségű kutatási tervvel kell már eleve jelentkezniük a programba a nyugat-európai hallgatóknak, ami a mi doktori iskolánkban legalább egy, de akár két év elteltével remélhető csak. Az USA-ban ugyanakkor az adott diszciplína magját adó tantárgyakat is és nagyon erős kutatómódszertant is kínál a többnyire két éves és rendkívül intenzív tanulmányi időszak. Következésképpen míg Európában 3–4 év alatt valóban védéssel zárulhat a képzés, addig az USA-ban ez szinte teljességgel kizárt.

Tartok tőle, hogy bármennyire is jó szándék vezérelte a törvényalkotókat, a hazai doktori képzést sajnos nem igazán ismerik, a társadalomtudományit biztosan nem. Remélem, hogy a tapasztalok figyelembevételével lesz majd lehetőség a finomhangolásra.

TL: Ezt hogyan tudná segíteni a külső környezet? Ezen két területet értek: az oktatási kormányzat egésze, illetve az Egyetem?

BI: Hogyan tudná segíteni? Ha az új szabályozást adottságnak vehetjük, akkor bizony tovább kell lépni és – ismételve önmagam – végig kellene végre gondolni a mesterévek szerepét is a három ciklusú képzésben. Ez volna az első és legfontosabb teendő. Máskülönben az alapozó évek utáni elvándorlás tömeges lesz és a doktori iskoláknak sem lesz bázisuk. És azt sem tartom igazán megnyugtatónak, hogy erre úgy válaszolunk, hogy a doktori iskolákat átállítva angol nyelvűre, külföldieket hozunk a kieső tehetséges magyar diákok helyére. Pénzügyi szempontból ez jó lehet, de az utánpótlást biztosan nem biztosítja. Nem az angol nyelven való oktatással, vagy a külföldi hallgatók beengedésével van gondom, sőt, ezt kell csinálni. De nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy a mi feladatunk a hazai humántőke erősítése, és vele a leendő hazai egyetemi oktatók és kutatók kinevelése.

A Corvinus, most hogy újra Közgáz méretű lett, megengedheti magának, hogy ne csak tanszékekben, intézetekben, karokban, vagy éppen doktori iskolákban, hanem valóban egyetemben gondolkodjon. Nagyon jó volna egyértelműen látni, hogy mivé szeretne válni a BCE, miben akar régiós, de akár európai szinten is kiválósági centrum lenni. Ebben a folyamatban nagyon nagy segítséget jelenthetnek a doktori iskolák, amelyek elvben (és remélem, gyakorlatban is) a minőség garanciái és az utánpótlás bázisai.

A konkrét kérdésre, azaz hogy mit tehetne az egyetem, egész hosszú listát lehetne összeállítani, de hadd nevezek meg néhány olyat, ami elengedhetetlen.

Érthetetlen, hogy intézményesített keretek között képtelenek vagyunk magyarul nem beszélő, külföldi állampolgárokat foglalkoztatni az egyetemen. Holott igény egyértelműen lenne rá, keresleti és kínálati oldalon egyaránt. Ahhoz, hogy ne önmagunkat – elnézést a kifejezésért – klónozzuk, nagyon is szükség volna arra, hogy kinyissuk az egyetem kapuit és olyan új tudást, szemléletet, látásmódot engedjünk be, ami a megújuláshoz és a továbbéléshez nélkülözhetetlen. De ugyanennek a fordítottja is igaz: ösztönöznünk kell fiataljainkat, hogy vállaljanak külföldön is munkát, lássanak bele más műhelyek munkáiba és legfőképpen, hogy hazahozzák ismereteiket, hasznosítsák tapasztalataikat és nem utolsósorban networkjeiket. Ma elképzelhetetlen egy Horizon 2020-as projekthez csatlakozni, de akár csak egy magasabb impakt faktorú lapba is bekerülni anélkül, hogy ez a kapcsolati tőke ne volna meg. Az pedig a mi felelősségünk, hogy a külföldre távozók idővel hazatérjenek.

Rektorunk, Lánczi András programjában kiemelt helyen szerepelt egy Advanced Studies Centre létrehozása. Ezt mielőbb meg kell valósítani úgy, hogy a központ szakmai irányítását és felügyeletét nem elsősorban belsősök, hanem neves külső szakértők látják el. Egy ilyen központ nagyban segítené a mobilitást és komoly szellemi erőforrásokat jelentene a doktori képzésben is.

Intézményi szinten nem megoldott a régiós (kiemelten a Kárpát-medencei) együttműködések kezelése sem. Jellemzően egy-egy kolléga vagy kisebb közösség személyes ügyei ezek. A határon túli magyarság doktori képzésének támogatása elemi érdekünk, ha másért nem, hát az utánpótlás okán.

Nagyon nagy segítség volna a gazdasági ügyek vitelének rendezése. Doktori iskoláink nem csak a szakmai feladatok ellátását, de a költségvetést érintő kérdések ügyintézését is maguk viszik. Ez ugyanakkor egy általánosabb probléma is az egyetemen. Hiányzik az a *fiscal officer*, aki az észak-amerikai egyetemek tanszékeinek, intézeteinek megadja ezt az alaptámogatást. Konferenciák, workshopok, tanulmányutak szervezése, külföldi oktatók bevonása, projektek elkészítése és menedzselése és mindezen területek pénzügyeinek bonyolítása, mind-mind igénylik ezt a fajta kompetenciát. Egyáltalán nem egyértelmű ma egyetemünkön, hogy mely kompetenciák pontosan mely szinteken „ülnek”, hová lettek delegálva és legfőképpen, hogy miért.

Csak kérdésként vetném fel, hogy miért csak a Magyar Közgazdászok Egyesülete képes arra, hogy évről évre nívós konferenciát rendezzen doktoranduszoknak és a legjobb anyagokat

a Közgazdasági Szemlében megjelentesse? Képesnek kell lennünk saját falainkon belül is, akár más egyetemekkel karöltve, hasonló színvonalon konferenciát szerveznünk. Mint a BCE és a CEU alumna, még azt is megkockáztatnám, hogy a Nádor utcai egyetemről nem tartani kellene, hanem nagyon intenzíven együttműködni vele. A mi doktori iskolánk például az idén hivatalosan is képviselteti magát a CEU politikatudományi és nemzetközi kapcsolatok doktori konferenciáján.

És még egy gondolat! Az egyetembe bele kell értsük a hallgatóságot is. Tehát amikor az egyetemről azt várjuk, hogy segítse a doktori képzést, akkor ebbe a doktoranduszoknak is szerepet kellene vállalniuk. Az az érzésem, hogy a hallgatók nincsenek tisztában azzal, hogy mekkora potenciális erővel bírnak. Nem érzik, nem tudják, hogy nélkülük nem lehet és nem is érdemes működtetni ezeket a műhelyeket. Csak remélni merem, hogy mindezt nem valamiféle félelem motiválja. Napi szintű tapasztalatom, hogy a hallgatók, akik hála égnek a mi iskolánkban rendkívül intelligensek és motiváltak, igenis igénylik, hogy megkérdezzük őket, és nagyon is határozott véleményük van a kívánatos átalakítások irányáról és mélységéről. Ma már bárki összevetheti a saját képzését a világ bármely más egyetemének képzéseivel és megvonhatja a konklúziót. Bátorítanám a hallgatókat, hogy álljanak ki magukért, akár elvi, akár pedig konkrét (például egy-egy tantárgy kapcsán felvetődő) ügyekben, hiszen a doktori képzésre hatványozottan igaz, hogy az egy karrierút első és igen lényeges állomása.